Transcript van ons gesprek met Gaea Schoeters

Zwijgen is geen optie

Sprekers: Anthony, Tom, Gaea

[00:06] **Anthony**

Je gaat zo meteen kijken naar het gesprek dat ik heb gevoerd met Gaea Schoeters. Gaea is... Ja, wie Gaea is... Wie Gaea voor mij is, is echt een van de meest indrukwekkende auteurs die we hebben in ons land. Ze is dan ook bekroond als auteur. Fantastische boeken geschreven. Trofee, denk ik, is één van de bekendste. Ja, een plezier om te gast te hebben. Ik ben heel vereerd dat ze wou langskomen ook. Maar wat vond jij ervan?

[00:36] **Tom**

Ja, een heel moeilijke montage. Het was een opname van drie uur en ze is gelijk heel de tijd vlot en interessant. Dus het was echt heel moeilijk om te... om te knippen, maar ook wel heel leuk. Ik heb Het Geschenk van haar gelezen tijdens de montage, omdat ik zo'n fan was van wat ze zei. Een zalig boek. Dus heel fijn, heel interessant. Er zit uiteindelijk wel, denk ik, een mooie rode lijn in over het systeem waarin we allemaal leven en hoe dat zichzelf in stand houdt en hoe we daar misschien aan kunnen ontsnappen. Een tikkeltje hoop, zoals altijd. Fijn.

[01:13] **Anthony**

Ja, ik had hetzelfde. Ik heb mij tijdens het gesprek ook wat anders moeten zetten. Ik merkte dat er nog maar een onderwerp hoefde te passeren en ze had er gewoon zo goed over nagedacht. En je merkt dat in haar boeken krijgen we het resultaat van een denkproces te zien, maar als je met haar spreekt, dan krijg je de rest te zien. Wat ze allemaal gedacht heeft om tot die boeken te komen. En dat is zo'n rijke wereld, zo luxueus om in rond te lopen. Ik denk dat ik echt zo na een kwartier ofzo, in mijn hoofd beslist heb van: oké, geniet er maar van. Sit back en geniet ervan. Het was echt een hele rijke intellectuele wereld.

[02:03] **Tom**

Iemand die nog een keer zou kunnen terugkomen. Waar je nog eens 3 uur mee kan babbelen.

[02:06] **Anthony**

Ja, dat hebben we gezegd ook. Het zou een wekelijkse afspraak kunnen zijn. Ja, heel fijn gesprek. Goed, we hopen dat jullie even hard van dit gesprek genieten, als dat wij van dit gesprek genoten hebben. Laat ons zeker weten wat je ervan vond. Dat is voor ons tof om te lezen, maar dat is ook leuk voor ons om aan de gast door te spelen, wanneer we fijne reacties krijgen. Dus hou je niet in. En als je het belangrijk vindt dat van die verstandige mensen, zoals Gaea, gewoon ongeremd de tijd krijgen om een keer echt te vertellen wat er in hun hoofd allemaal rondspeelt, zodat wij daarvan kunnen leren, overweeg het dan om Zwijgen is geen optie te steunen. Het is heel simpel, je kan kiezen. Doe een eenmalige donatie, doe een recurrente donatie. Maakt allemaal niet uit. Kun je gewoon zelf kiezen. Surf naar onze website daarvoor, zwijgenisgeenoptie.be/doneer. En ook heel belangrijk, blijkbaar: om ons in de algoritmes hoger te krijgen, is het soort symbolische gebaren, zoals ons liken of abonneren op Spotify of op YouTube, het maakt niet uit waar je bent, op welk platform je ons beluistert of bekijkt, want dat zijn er veel. Alles wat je daar kunt doen om aan de algoritm overlords te laten weten dat dit kwaliteit is, gewoon doen. Die gaan daar goed van en wij gaan daar uiteindelijk ook goed van. En nog belangrijker, als je liever, net zoals mij, informatie krijgt die niet gefilterd is door dat soort pipo's, schrijf je gewoon rechtstreeks in voor onze nieuwsbrief via onze website. Dat is de meest betrouwbare manier om met ons in contact te blijven voorlopig. Goed, veel plezier.

[04:07] **Gaea**

Omdat succes dingen mogelijk maakt die anders niet mogelijk zijn. Als ik ooit een volkomen ongezien boek had geschreven, zou ik hier nu ook niet zitten, dan hadden we dit gesprek niet. Dus zelfs ons gesprek dat we nu hebben, is daar onrechtstreeks een neveneffect van en dan een zeer aangenaam neveneffect. Voilà, alstublieft. Er zijn ook mindere aangename neveneffecten. Dus in die zin, het is iets dat dingen mogelijk maakt, maar het is zeker geen streefdoel.

[04:37] Muzikaal intermezzo

[04:37] **Gaea**

We zijn kunst heel erg gaan vernauwen naar de functie van kunst. En omdat we nu eenmaal in een soort nutsdenken zitten waarin alles een nut moet hebben, heeft de cultuursector de taak gekregen, en ik ga nu even kort door de bocht, om alle maatschappelijke en sociale thema's die niet opgelost raken in de werkelijke wereld, om die dan maar op te gaan lossen op een podium. En ik vind dat een heel oneerlijke vorm van outsourcing, om te zeggen van, we gaan racisme, seksisme, al die grote problemen waar we maatschappelijk mee zitten, we gaan er eigenlijk in het echte leven niets aan doen, want daar zijn we bezig met economie, maar los dan een keer op in de kunstsector. Het heeft ook te maken met: hoe belangrijk vind je het nog om een intellectueel debat te voeren over kunst, over ‘wat is kunst?’

[05:38] **Anthony**

Het doet mij denken aan het manifest dat ik van jou gelezen heb, dat je, denk ik, tien jaar geleden geschreven hebt over kunst in recto verso.

[05:48] **Gaea**

Ik herinner mij iets in zwart en rood, in verschillende kleuren. Ik denk dat het toen ook ging over het feit dat we gewoon een intellectueel gesprek moeten durven aangaan. Dat ‘elitair’ niet wil zeggen ‘slechts voor enkelen’, maar dat dat wil zeggen waar we het daarnet over hadden, namelijk: je mag best iets hier leggen. Net omdat het iets wordt waarvan je zegt, we kunnen daar allemaal wel aan. Je moet het gewoon mogelijk maken voor mensen om zich te ontwikkelen, zich te vormen en naar iets te reiken. En het is niet door de lat alsmaar te laten zakken, door een soort verbreding naar beneden door te voeren, dat we de kunst én het publiek een plezier gaan doen. Dus dat raakt eigenlijk ook weer daaraan. En je voelt gewoon heel erg dat op dit moment het intellectuele gesprek toch alsmaar kleiner wordt. En niet alleen wat kunst betreft, je merkt dat ook, als ik naar het nieuws kijk, en ik vergelijk dat met het nieuws van twintig jaar geleden, dan zie ik dat er ook daar een verandering in manier van vertellen, manier van praten, manier van denken is gebeurd.

[06:49] **Anthony**

Ja, en dat je ook, als het over de recensent, of over het economische model dat erachter zit, die mensen krijgen veel minder geld om hun werk te doen, of er is veel minder redactie om programma's voor te bereiden, en aan de andere kant wordt hun werk ook anders… en ook kunst anders geëvalueerd. Gaat het over hoeveel bezoekers en hoeveel bereik heb je? Hoe breed is je werking? Waardoor het verschil tussen een commerciële omroep en een publieke omroep of tussen entertainment en kunst ook gewoon compleet verdwijnt, want het wordt op hetzelfde afgerekend. Zijnde: hoeveel volk komt er kijken?

[07:28] **Gaea**

En dat komt dan weer een beetje vanuit de logica: verbreding betekent dat alles voor iedereen is. En ik denk ook niet dat dat klopt. Sommige dingen worden gemaakt voor mensen die daar nu eenmaal van houden, maar niet alles hoeft voor iedereen te zijn. Want op het moment dat we alles voor iedereen gaan maken, dan gaan we allemaal een vergelijkbaar iets maken. We maken een soort eenheidsworst, waar dan iedereen weer van moet houden. Een mooi voorbeeld daarvan is opera. Opera is een genre op zich, met eigen wetmatigheden, en is eigenlijk een genre dat, dat is iets wat ik ga blijven zeggen, heel publiekstoegankelijk en heel eenvoudig is. Ik heb van opera leren houden als ik vijf of zes jaar oud was, net omdat opera emotioneel zo evident is. Opera is blij, bang, boos. Ik ging mee, ik verstond niets van wat er gezegd werd. Ik wist ook niet waar al die verhalen over gingen, maar er bewoog van alles, dus het was plezant. En de emotie is zo groot, dat die echt heel duidelijk leesbaar was. Dus opera is echt niet moeilijk. En dan tegelijkertijd zie je dat er publieksverbreding moet zijn en een van de manieren die dan toch altijd weer als middel wordt ingezet is, misschien kunnen we muziek binnenbrengen in de opera, die eigenlijk geen klassieke muziek is, maar dat zal dan de publieksverbreding zijn. En ik vind

die logica van verbreding een heel riskante logica op het moment dat je wat je maakt gaat veranderen, omdat je denkt dat je meer mensen gaat bereiken.

[08:57] **Anthony**

Ja, omdat je daarmee de eigenheid verliest die eigenlijk ook een stuk het bestaansrecht van die vorm is.

[09:03] **Gaea**

Die het bestaansrecht van een vorm is en die ook de schoonheid van een vorm is. Die uiteindelijk ook is wat mensen weet te raken. Er wordt altijd gedacht dat het publiek het verschil niet voelt tussen iets wat echt goed is en iets wat niet echt goed is, maar ik denk instinctief, op een moment dat je een emotionele connectie weet te maken met een publiek, dan werkt iets wel. We hebben dat heel duidelijk gezien. Ik vond dat een van de mooiste dingen die ik ooit heb gemaakt, tijdens en na corona, hebben we op een elftal Gentse begraafplaatsen mini concertjes georganiseerd met een piano en een zangeres en poëzie. Poëzie en klassiek wordt altijd gezien als zeker niet voor iedereen en heel hermetisch. Doordat je dat uit die context van die concertzaal haalde, was de drempel weg. En je zag daar dat iets als een klassiek lied plots weer deed waar het eigenlijk voor dient, namelijk een emotionele connectie maken tussen iemand die zingt en iemand die luistert. Omdat alle angst voor drempels, voor grenzen, voor: dat is muziek voor een elite, voor een bovenklasse, allemaal weg viel. En dat er plots weer die directe communicatie was tussen wat is het en hoe komt het binnen. En dat heeft niks te maken met leeftijd, niks te maken met etniciteit, niks te maken met sociale klasse, niks te maken met vooropleiding. Je merkt gewoon, het werkt omdat het er is. En ik denk dat, als we dan toch willen verbreden, dat het echt te maken heeft met toegankelijkheid in de letterlijke zin. Mensen toegang verschaffen tot. En toegang verschaffen tot, ook vanuit uw onderwijs. Want we zijn al die artistieke vakken in het onderwijs steeds meer verloren. We zijn literatuur kwijtgeraakt, we zijn muziek kwijtgeraakt, we zijn al dat soort dingen kwijtgeraakt, met een heleboel kwalijke neveneffecten. En dan komt nu, zoals die altijd weer komt, de paniek over de PISA-cijfers. En dan denk je, maar dat is toch helemaal niet... Ik bedoel, we kijken ook daar alleen naar het onmiddellijke rendement. Waarom zouden we kinderen muziek geven op school? Wat hebben ze daaraan? Er moet toch een soort economische rechte lijn zijn tussen wat ga je later doen met wat je leert. Het leren van muziek doet zoveel met concentratiespanne, met frustratietolerantie, met, iets proberen leren en het niet kunnen. Oefenen, geduld opbouwen om te oefenen, niet onmiddellijk resultaat hebben. We willen die omwegen niet meer maken. En dan gaan we op een moment dat we dan twintig jaar verder zijn, zeggen van: dat is nu heel gek, maar onze twintigjarigen die hebben geen concentratiespanne, geen langere focus en die hebben moeite met begrijpend lezen.

[11:51] Muzikaal intermezzo

[11:51] **Anthony**

Ik volg dat. Alleen... Dat vind ik nog altijd een te utilitaire verdediging van muziek, bijvoorbeeld. Ik denk, in een breder kader... Wat is er in een mensenleven mooier dan ontroerd te worden door iemand die aan het zingen is? Ik snap dat de boel moet draaien en dat de economie moet... Maar ik denk, het voelt voor mij wel maar een zijweg van waarom we hier zijn. In een zaal zitten en ontroerd worden door een pianist. Of naar Belgium's Got Talent kijken en daar een operazanger voor het eerst zien. Dat is misschien wat toegankelijker, maar ook daar... Je ziet de tranen op de gezichten van de mensen. Dat is toch wanneer dat iedereen voelt van... Daarom ben ik hier. Of verliefd worden op iemand. Dat is toch wanneer je je bloed voelt stromen. Dat vind ik nog een grotere... Ik vind het ergens, als we zeggen van concentratievermogen en ... Dan voelt het voor mij nog te veel meegaan in…

[13:06] **Gaea**

Dat zijn al de neveneffecten waarmee je kan verdedigen dat het binnen de economische logica waarin we met z'n allen leven, ook nut heeft. Dus dat zijn voor mij de dingen op de bijsluiter waarmee je het verkocht kan krijgen. Maar natuurlijk gaat het in essentie om iets heel anders. Ik denk, in een ideale maatschappij, waarin we als richtpunt niet hebben, we willen allemaal twee auto's en het liefst zo groot mogelijk. We willen ons allemaal als mens maximaal kunnen ontwikkelen, dus we plaatsen een soort boei waar we ons op richten en daarnaartoe willen we ons ontwikkelen. Niet alleen vanuit een soort rationele intelligentie, maar ook vanuit een soort emotionele intelligentie. We willen gewoon een beter mens worden.

[13:49] **Anthony**

En wat is beter dan.

[13:50] **Gaea**

Wat is beter dan? Beter is in dat geval niet economisch gedefinieerd, maar beter is gedefinieerd als iemand die meer de mogelijkheid heeft gekregen om zich maximaal te ontwikkelen. Waarbij ‘elitair’ eigenlijk wil zeggen, ik vind dat iedereen los van welke achtergrond waaruit dat die ook komt, hoeveel pech of hoeveel geluk dat die heeft gehad met waar dat die geboren wordt, hoe dat die geboren wordt, maximaal de mogelijkheid krijgt om zich te ontplooien. En dan te reiken naar wat het kan zijn. En nu kijken we naar alles van... We willen ons in, want we hebben het de hele tijd over zelfrealisatie. Je zit met dat hele denken van de maakbare mens en we kunnen allemaal en als je maar hard genoeg werkt dan kom je er. Maar de boei die geplaatst wordt, is een economische boei. Als je hard genoeg werkt, dan word je rijk. Dan bereik je welstand. En rijk wordt heel economisch ingevuld. Het gaat over hebben. En het gaat nooit over zijn. Terwijl ik denk, als je rijk gaat invullen als: wie kan ik worden, wie kan ik zijn, dan heb je het over een heel ander soort rijkdom. En dan is elitair ook niet, het is alleen voor degenen die het nu eenmaal kunnen bereiken en al de rest kan er niet aan, want ik leg de lat hier. Maar dan is het een soort van,

het is waar we ons in de zin van wat dan vroeger volksopvoeding heette, met z'n allen naartoe zouden kunnen bewegen.

[15:20] **Anthony**

Ja, en ook, met rijk is het zo, als iemand het bereikt, er is maar zoveel geld, als iemand het bereikt, de taart is maar zo groot, als ik een groter stuk pak, dan is er minder taart over voor andere mensen. Dus als dat een financiële boei is, als ik die bereik, wil dat eigenlijk per definitie zeggen dat iemand anders die niet kan bereiken. Terwijl dat het mooie als die boei niet financieel is, of meer, wat kan je zijn, is dat als ik dat bereik of daar dichterbij kom, maakt het het niet voor andere mensen minder mogelijk om daar te zijn.

[15:53] **Gaea**

Nee, integendeel.

[15:54] **Anthony**

Er komt er meer van zelfs.

[15:56] **Gaea**

Er komt er meer van. Het is een soort groeiend potentieel. En dat vind ik er zo mooi aan. Als je het gaat verleggen, dan hoeft het niet ten koste van anderen te zijn. Het kan... Want ik geloof heel erg in het idee... Een van de dingen die ons als mens...

[16:08] **Anthony**

Het is niet schaars.

[16:09] **Gaea**

Het is niet schaars. En het mooie is dat wij, doordat we kunnen communiceren, alhoewel... Men zou zich kunnen afvragen of we kunnen communiceren, want het wordt denk ik steeds... Communiceren is zo moeilijk en ik denk dat zoveel problemen in de wereld zijn terug te brengen op gebrekkige communicatie. Maar laat er ons utopisch gezien van uit gaan dat we als mens kunnen communiceren, dan is toch het allermooiste daaraan dat we in staat zijn gedachten uit te wisselen en eigenlijk zelfs gedachten uit te wisselen over de tijd heen. Want omdat er nu eenmaal ook nog zoiets bestaat als schrift en boeken en dat soort dingen, zijn gedachten ook bewaard. Dus je kunt een gesprek hebben, ook nog met het verleden, je kunt een gesprek hebben, theoretisch, met de toekomst. En uit al deze gesprekken, we kunnen op een of andere manier, Stefan Hertmans heeft dat ooit

omschreven als: wij kunnen als diersoort al onze hersenen aan elkaar schakelen. Wat ook wil zeggen dat je inderdaad meer krijgt als je dat gesprek aangaat.

[17:09] **Anthony**

Ja.

[17:09] **Gaea**

Maar ja. Het valt mij steeds meer op dat het feit dat ik niet geïnteresseerd ben in hebben, dat dat iets is wat voor heel veel mensen moeilijk te begrijpen is, omdat we zo doordrongen zijn van dat economische denken en van dat kapitalistische denken, dat we niet meer in staat zijn om te beseffen dat het ook maar iets is wat we hebben bedacht en dat we dus ook kunnen stoppen en omdenken. Die economische groeilogica, ooit was dat een ideologisch systeem, maar dat is in die mate de dominante logica geworden in de hele wereld, dat we nu met z'n allen vastzitten in dat denkkader en niet meer het relatieve ervan kunnen zien. Terwijl het ook maar gewoon een systeem is dat we hebben uitgeprobeerd en waarvan ik zou zeggen, als je het beoordeelt, dan kun je alleen maar vaststellen dat het resultaat matig tot zwak is en dat we mogelijkerwijze ook een beter systeem kunnen bedenken.

[18:03] **Anthony**

Ja, puur anekdotisch. De mensen waarmee ik in mijn omgeving spreek lijken daar ook gewoon heel veel last van te hebben. Zo een doel van een paar auto's hebben of een huis hebben en dat dan verbouwen. Dat huis is nooit gekocht op een comfortabel bedrag, maar dat is altijd de grens van wat we kunnen lenen. waardoor je vanaf dan ook hard moet werken, want je hebt nu een hoge afbetaling, waardoor je weinig tijd hebt, maar er moeten ook nog kinderen bij. En dan is er heel veel klagen over het leven waar mensen in zitten, rondom mij, en ik denk, mocht je goedkoper leven en niet zo een duur huis gekocht hebben of niet zo per se die tweede auto moeten hebben. Dan zou je ook best meer tijd hebben, denk ik, en een fijner leven kunnen hebben.

[18:58] **Gaea**

Het heeft denk ik te maken met het feit dat… Het is voor veel mensen, denk ik, heel moeilijk om alles van nul te herdenken. Ik zeg dan altijd een beetje van, ik heb heel veel geluk gehad dat ik per toeval queer ben, waardoor er helemaal niet zo'n vast patroon van hoe mijn leven er zou gaan uitzien, op tafel lag. Waardoor je de dingen bevraagt, anders invult.

[19:20] **Anthony**

Ik vind het wel grappig dat je nu net queer als een voordeel hebt... Als een maatschappelijk voordeel.

[19:26] **Gaea**

Ik vind het een gigantisch voordeel.

[19:28] **Anthony**

Ja, oké, maar er staan ook heel veel nadelen tegenover.

[19:30] **Gaea**

Laat ons zeggen dat ik het op 15 of 16 toch eerder een opgave vond en dacht, waarom ben ik niet zoals iedereen? Maar als ik er nu op terugkijk, denk ik...

[19:39] **Anthony**

Het is ook een gunst geweest.

[19:40] **Gaea**

Het is een groot geluk geweest in die zin dat ik ontdekt heb dat er een heel grote vrijheid zit in het zelf moeten bedenken van de weg die je met je leven gaat lopen. Terwijl er anders gewoon heel veel verwachtingen zijn van hoe een leven er moet uitzien. En dat ik denk dat inderdaad de druk van én het huwelijk én de kinderen én dan de auto waar de kinderen in passen én dan de tweede auto, want de ene heeft die hobby en de andere heeft die hobby en ze moeten daar gelijktijdig naartoe gebracht worden én het huis en inderdaad het in Vlaanderen liefst een beetje prestigieuze huis en het u vastzetten in een patroon dat inderdaad reikt naar beter is rijker is meer. Dat het helemaal niet zo evident is om te zeggen, hé wacht, ik ga een keer van nul alles anders en voor mezelf bedenken. Onze hele wereld draait erop dat mensen zich makkelijker inschrijven in die logica en dat je ze zoals hamsters in een tredmolen kan laten rennen en dat het gewoon heel moeilijk is ook om te zeggen op een gegeven moment van ja, maar wacht even, ik doe eigenlijk gewoon niet meer mee. Omdat het draagvlak daarvoor veel kleiner is.

[20:48] **Anthony**

Maar het is zo leuk.

[20:50] **Gaea**

Daar ben ik het helemaal mee eens. Het is ontzettend leuk.

[20:53] **Anthony**

Om niet meer mee te doen.

[20:55] **Gaea**

Maar het is niet evident.

[20:57] **Anthony**

Nee.

[20:58] **Gaea**

Net zoals…

[21:00] **Anthony**

Het hangt ervan af door wie je omringd bent, denk ik, grotendeels.

[21:04] **Gaea**

Grotendeels ja. Maar we zijn natuurlijk allemaal omringd door de wereld waarin we leven. En de wereld waarin we leven sluit ons, denk ik, steeds strakker in. En de versnelling van die wereld is bijvoorbeeld iets waar heel moeilijk tegenop te roeien valt. We hebben daar allemaal last van. Ik merk, ook bij mezelf, dat, en het is nu anders, maar er is echt een punt geweest waar ik bewust ben moeten gaan zitten en heb moeten denken van: ja maar wacht even, ik wil vertragen. En ik zie dat ik versnel. Hoe komt dat? Welke externe factor zorgt ervoor dat ik dit niet anders kan doen?

[21:44] **Anthony**

Wanneer was dat dan?

[21:45] **Gaea**

Je merkt gewoon, dat heeft te maken ook weer met de manier waarop onze wereld werkt. Je start een aantal projecten, en als een aantal van die projecten... Dingen krijgen een eigen dynamiek, een eigen snelheid, een eigen logica. Succes is in die zin een verraderlijk iets,

want als dingen goed functioneren, versnellen ze. Onze hele acceleratie- en groeilogica is gebouwd op: iets werkt goed, dan wordt het meer. Als je een aantal van die dingen hebt die meer worden, dan heb je plots veel en te veel en veel te veel. Daar tegenin roeien en zeggen van oké, ik wil toch vertragen, wil zeggen dat je ingaat tegen een hele maatschappelijke logica waarin succes gekoppeld is aan meer. Succes en geluk gaan koppelen aan kwantitatief minder, maar kwalitatief meer, is iets wat ingaat tegen alles wat ons elke dag, door elke reclameaffiche, door elk nieuwsbericht, door elke ons omgevende factor wordt verteld. En dat dat niet evident is voor veel mensen, vind ik heel logisch.

[22:50] **Anthony**

Ik volg en ik vind het wel mooi dat je daar empathisch voor bent. En dat doet mij ook deugd. Maar ik wil aan mensen ook zeggen dat het ook echt wel meevalt. Ik heb het niet over mensen die aan het struggelen zijn om rond te komen. Voor alle duidelijkheid, daar gaat het mij niet om. Als je nu al bezig bent met te proberen om gewoon...

[23:16] **Gaea**

Als er iets in de brooddoos moet, moet er iets in de brooddoos. Dat is gewoon evident.

[23:22] **Anthony**

Voor mij gaat het vooral over... Ik hab ook een gesprek met Wim van Lancker over armoede en daar werd ik ook een beetje opstandig. Omdat hij naar mijn gevoel een beetje mild was voor de middenklasse. Ik denk dat er echt wel een hele groep mensen is die echt wel... die zichzelf beschouwt als gemiddeld, maar die eigenlijk echt rijk is. En tegen die mensen zou ik gelijk willen zeggen, het valt ook wel echt mee om het met minder te doen. En er is vet op de soep. Er kan af. En het gaat fijner zijn. Het kan fijner zijn.

[24:02] **Gaea**

Als dat uw kiescampagne is, dan word je niet verkozen. Ik bedoel, je gaat niet verkozen worden met deze.

[24:08] **Anthony**

Nee, maar dat interesseert mij ook niet. Maar ik denk, het is gewoon... Je mist echt iets.

[24:13] **Gaea**

Dat is absoluut het interessante daaraan en dat is iets waar ik dan wel... Eigenlijk, we zouden perfect in staat zijn om een systeem, een wereld, een plaats van leven uit te denken

die veel mooier is. En waarin dat ook het armoedeprobleem veel makkelijker opgelost zou kunnen geraken. Omdat er inderdaad, zoals jij het zegt, er is over. We zouden met z'n allen iets minder… De krimp is een optie en zou voor heel veel dingen heel goed zijn. Het zou niet alleen klimatologisch heel veel dingen oplossen, maar het zou, denk ik, ook heel veel mensen gelukkiger maken. En wat mij altijd verbijstert, is hoeveel mensen zichzelf ongelukkig maken door iets na te streven waarvan ik eigenlijk denk, ten eerste, je hebt het niet nodig. Ten tweede, het zal u ook niet gelukkig maken, want je zit met dat groeimodel, dus je zal altijd blijven hunkeren naar iets dat je niet hebt. En ten derde, er zijn zoveel dingen die je zou kunnen hebben, die je niet hebt, omdat je iets achterna loopt wat u het geluk niet zal brengen. Maar ik denk dat je een soort draagvlak nodig hebt om met een heel grote groep mensen op een gegeven moment te zeggen van, ja maar wacht eens jongens, dit is niet wat we willen. En dat dat ook politiek misschien wel een heel belangrijk keerpunt zou kunnen zijn. Want je zit met een... Ik denk heel veel mensen hebben ook politiek het gevoel, ik heb geen macht. Ik kan niets veranderen. Het is allemaal veel groter dan ik. Ik kan eigenlijk niets doen. Terwijl het omgekeerde waar is. Je moet, denk ik, politici zien als... mensen die dingen belangrijk vinden waarvan de kiezer zegt dat ze belangrijk zijn.

[25:55] **Anthony**

Volgers.

[25:56] **Gaea**

Dus op het moment dat je een kritische massa hebt die zegt, wacht even, misschien zoeken wij iets anders, zal je onmiddellijk denk ik een soort politieke beweging zien die probeert om die kritische massa te recupereren en te denken van oké, als de mensen, zoals dat dan heet, iets anders willen, dan moeten we dat faciliteren. Dus in plaats van dat we politiek zien als een soort leidende klasse, moet je ze misschien zien als een soort faciliterende klasse, van waar we met z'n allen beter van zouden kunnen worden. Dus system change is op zich iets wat wel mogelijk is, als je het met een breed genoege groep mensen ambiëert. En als je thema's op tafel legt zoals, eigenlijk willen we vertraging, eigenlijk willen we misschien wel een soort krimp, eigenlijk willen we misschien wel… Maar natuurlijk moet je opboksen tegen een ideologie die aangestuurd wordt door mensen die daar beter van worden. Die zeggen, jullie willen helemaal niks. Jullie willen met z'n allen in de rat race, in die hamstermolentjes blijven rennen. Want die hamstermolentjes genereren voor mij die extreme rijkdom. Waar ik ook altijd met een soort van complete verbijstering naar kijk en denk van, wat ga je daar in godsnaam mee doen, met dat geld?

[27:01] **Anthony**

Ja en dat ziet er ook echt niet leuk uit. Die mensen zien er ook altijd zo lelijk uit. Ja, ze zien er ongezond uit en dat lijkt mij echt niet zo aantrekkelijk. Dat lijkt mij niet iets om te willen.

[27:11] **Gaea**

Ik denk in ieder geval dat met het koppelen van geluk aan welstand of rijkdom of geld, komt altijd angst. Want vanaf het moment dat bezit iets is dat buiten jezelf staat… Om het heel simpel te zeggen, vanaf het moment dat bezit iets is dat je kan vastpakken, kan iemand het afpakken. En dat heb ik altijd het geruststellende gevonden aan rijkdom zien als iets wat binnenin je zit, als het in je zit. kunnen mensen het heel moeilijk afpakken, zelfs in de meest extreme omstandigheden, zelfs in de meest harde, verschrikkelijke, gruwelijke omstandigheden. Als het in u zit, dan is het van u. En dan moet je alleen maar zorgen dat je het op een of andere manier levend houdt in uzelf.

[27:56] Muzikaal intermezzo

[28:09] **Anthony**

Ik snap dat je zegt dat het moeilijk is om tegen heel dat denken in te gaan. Dat je uw systeemdenken moet veranderen om er zo naar te kijken. Maar aan de andere kant, denk ik, het voordeel is wel dat je het... Je kunt het wel gewoon redelijk snel ervaren dat het klopt. En je kan wel snel van dat ander denken het voordeel voelen of het plezier ervan voelen, van niet te streven naar iets schaars, maar naar iets niet schaars. Ik denk veel mensen die zeggen van... Ik ga nu vier vijfde werken of zo. En daarom kiezen om minder loon te krijgen en meer tijd te hebben, als dat al de ruil is die je ook effectief kunt maken. Ik denk dat je wel snel kunt voelen van, daar zit iets dat mij deugd doet, misschien moet ik daar meer van doen. En dat daarin het concrete wel aan de goede kant staat. En dat dat misschien wel sterk genoeg is om te winnen tegen dat systeemdenken, waarin dat geld ons allemaal tegelijkertijd als het allerbelangrijkste verkocht wordt.

[29:35] **Gaea**

Het is een mooie utopische visie en ik hoop dat ze klopt.

[29:42] **Anthony**

Denk je niet dat het…

[29:43] **Gaea**

Ik weet het niet. Ik heb het gevoel dat zelfs als mensen... Het is een proces van stappen en het is een proces dat nooit in één lijn gaat, denk ik. Want heel vaak zie je toch ook dat mensen dan denken van: ik ga minder werken, dan heb ik meer tijd. En dan heel snel die tijd toch ook weer gaan opvullen met dingen die dwangmatig moeten leiden tot... Want ik ga dan in die tijd die ik vrij krijg, ga ik mij ontplooien, wat dan ook weer tot iets moet leiden. Of ik ga dit of dit of dit van sport doen, maar ik moet er dan wel goed in worden. Dat die logica toch dieper in ons zit dan we graag toegeven. En dat we die moeilijker kunnen loslaten dan we

zouden willen. Maar het begint altijd wel met een eerste stap. Ik denk dat voor mij een van de stappen die dat gemarkeerd heeft, is toen ik in 2007 voor de eerste keer op lange reis vertrok. Het is in die hele logica heel onlogisch om een carrièreverloop te onderbreken en te zeggen, weet je wat, de komende zeven maanden ben ik eens weg. Passen doet zoiets nooit. En dat dat een moment is dat je denkt van ja oké, ik wil dit zo graag dat ik deze stap zet. En dat ik eigenlijk alles waar ik tot nu toe naartoe gebouwd heb, op het moment dat die curve in een stijgende lijn gaat, onderbreek en zeg, ik ben een keer weg. En het zetten van die stap is echt best wel moeilijk, maar ik heb er ontzettend veel voor teruggekregen. Nu, ondanks het feit dat dat een heel wezenlijk punt in mijn leven was, merkte ik wel dat je dat vergeet, dat de logica van de stijgende curve ons zo snel weer inhaalt dat je er toch weer mee instapt en dat je toch die versnelling ziet en dat je toch denkt van: ah ja maar het gaat goed dus ik moet nog dit en dit en dit en dit project en dit en dit. En dat is ook de reden dat ik vorig jaar, ik denk op het slechtst denkbare moment, opnieuw gezegd heb: ik ben eens weg. Want ik ben uiteindelijk vertrokken naar Pakistan op de dag dat het Duitse boek uitkwam. Slechter kun je het niet passen.

[31:51] **Anthony**

Ja, amai. Hoe heb je dat aan de uitgeverij verkocht gekregen? Want die zijn dan toch ook wel niet blij.

[31:58] **Gaea**

Ik zou niet zeggen niet blij, die waren verbijsterd over het feit dat ik zei, ik ga dat toch doen. Omdat zij ervan uitgingen van: oké, dan vertrek je niet. Ik denk dat het te maken had met het feit dat ik ondertussen ouder ben geworden en dacht: ik ga dit wel doen, want ten eerste heb ik het gevoel dat ik dit nu nodig heb, om allerlei redenen. Ten tweede, ik heb gewoon al twee jaar gepland dat ik dit ga doen en dus ook tegenover andere mensen de verantwoordelijkheid dat ik die belofte niet intrek. Ik ben wat dat betreft, heel ouderwets, ik vind dat beloftes dingen zijn die je houdt, ook als omstandigheden veranderen. En ik denk ook dat dit misschien helemaal niet zo problematisch is als we allemaal denken. En dan zie je heel snel dat het systeem zich toch weer aanpast. En dat het systeem denkt, marketinggewijs kunnen we hier misschien iets mee. De auteur vertrekt op de dag van de lancering. Kunnen we dan misschien niet dit inzetten als... En zij hebben daar een eigen verhaal rond gemaakt, dat eigenlijk goed gefunctioneerd heeft, waar ik dan ook in die zin wel realistisch genoeg ben om te denken, misschien moet ik daar dan voor een stukje in mee gaan en moet ik af en toe van op reis wel een filmpje sturen, terwijl jullie daar vrolijk het nieuwe boek lanceren, zit ik hier of hier. Maar dat daar een compromis in te maken valt en dat je inderdaad niet meteen hoeft in te stappen in dit kan nu niet. Omdat ik me herinnerde van de vorige keer in 2007, eigenlijk kan dat wel. Je kunt eruit stappen en ook in dat geval opnieuw instappen. Er zit veel meer rek op dat systeem dan we denken.

[33:38] **Anthony**

Ja, wat je zegt, vind ik echt wel grappig. Het is ook allemaal niet zo belangrijk als het zichzelf maakt op het moment dat je erin zit.

[33:51] **Gaea**

Ten eerste is niets belangrijk, alles is relatief. Het is ook maar wat het is. En de vraag is, wat vind je fundamenteel belangrijk in je leven? En wat je fundamenteel belangrijk vindt, dat is denk ik iets waar we allemaal veel te weinig over nadenken. Dat is iets wat ik geleerd heb van Johanna Pas, die mij op het moment dat ze hoorde dat ze opnieuw kanker had, zei: wacht niet om daarover na te denken tot op het moment dat je hoort dat je kanker hebt. Denk na over wat je echt wil in je leven en wat je echt belangrijk vindt. en begin daar niet mee op het moment dat de tijd begint te tikken. En dat is iets wat we denk ik ook allemaal veel te weinig doen. Ik ken zoveel mensen die... Iedereen droomt maar van: als ik op pensioen ga, dan ga ik dit en dit en dit en dit en dit. Je wil niet weten hoeveel mensen die op het moment dat ze op pensioen gaan, een hartinfarct krijgen van het ontstressen en nooit de dingen doen die ze allemaal tot dan hebben uitgesteld. Dus ik denk dat het misschien toch veel belangrijker is om te denken op voorhand van wat wil ik echt? Wil ik tijd doorbrengen met de mensen waar ik van hou? Vind ik menselijke relaties misschien belangrijker dan meer rijkdom? Wil ik een stuk van de wereld zien? Wil ik misschien... Ik weet het niet, om het even welk handwerk leren, om het even wat het is, wil ik misschien rozen kweken. Niets is in die context ook banaal. Ik denk dat wat iemand gelukkig maakt, hyperpersoonlijk is. En we zitten gek genoeg in de logica waarin we proberen te doen alsof wat mensen gelukkig maakt voor iedereen hetzelfde is. Dat is iets wat gewoon niet kan kloppen.

[35:24] **Anthony**

Ja, en er is ook geen tijd om daar even over na te denken, van even in de stilte te zitten of een paar maanden te nemen om daarover na te denken. Ik denk dat als dat bij mensen passeert, dat dat heel snel passeert. En dat gaat over wat je zei met die vier vijfden, er komt één dag vrij, ik ga dat vullen met dat en dan ga ik dat goed proberen doen. En dat er ook weer zo een gejaagdheid in komt.

[35:48] **Gaea**

Je ziet dat heel erg bij... Bijvoorbeeld over landreizigers nu. Je ziet mensen vertrekken. Ik neem een soort break van mijn normale leven. Een soort sabbatical. Ik zocht het woord en er kwam alleen maar het Duitse woord Auszeit, wat ik ook interessant vind, omdat dat eigenlijk wil zeggen dat je jezelf buiten de tijd van het normale plaatst. En dan vertrekken ze op die reis. En onmiddellijk krijgt ook die diezelfde dynamiek. Want dit en dit en dit moet ik gezien hebben en daarbij moet ik ook nog het liefste vloggen of bloggen of Instagrammen of TikTok'en of YouTube'en of whatever. En opnieuw gaat het om mij als middelpunt van deze beweging. Wie ik ben en mijn identiteit en alle fantastische dingen die ik doe en alle boxes die ik aftik en dan denk ik: je had net zo goed achter je bureau kunnen blijven zitten want eigenlijk is de basislogica dezelfde, je hebt alleen het decor veranderd.

[36:51] **Anthony**

Ja, als een acteur die in een reeks meespeelt en die druk ervan. Dat zat ik ook te denken als je zei van, denken over wat je zelf voelt. Ik denk dat ik dat zelf wel vaak geprobeerd heb, maar dat ik daar vaak door de ogen van andere mensen toch naar aan het kijken was. Wat zouden andere mensen vinden dat ik met mijn leven moet doen, in een bepaalde periode. En dat dan als een soort leidraad nam. En ik denk dat sociale media daar heel pervasive in is. Wat klopt er qua beeld voor mij?

[37:32] **Gaea**

Het is ook een oefening die we altijd opnieuw moeten doen. Het is heel moeilijk om het te voelen. We zijn dat ook afgeleerd om te voelen wat we zelf voelen en niet te voelen wat al die verwachtingen van buitenaf zijn. Dat is ook logisch, dat begint al als je kind bent. Er zijn verwachtingen die je ouders hebben. Je daarvan losmaken, daar heb je dan de puberteit voor, denk ik. Maar ik denk dat we in die zin ons hele leven moeten blijven puberen tegen de maatschappelijke verwachting. En dat je telkens opnieuw in vraag moet stellen, wat wordt van mij verwacht? Wat denk ik dat ik moet doen? Wie denk ik dat ik moet zijn? En wie ben ik? En wat wil ik echt?

[38:06] Muzikaal intermezzo

[38:19] **Anthony**

Ik denk wel dat als je spreekt over de vraag waarom je leeft, en wacht er niet mee tot je kanker krijgt om erover na te denken. Een reden dat mensen daar niet over nadenken is dat er ook wel een grote weerzin is om na te denken over het feit dat we allemaal doodgaan.

[38:37] **Gaea**

Dat is een onaangename gedachte.

[38:38] **Anthony**

Ja, en die twee, naar mijn gevoel, raken elkaar wel. Als ik nadenk over wat ik hier te doen heb, dan ben ik ook aan het nadenken over: ik ga hier dus ooit niet meer zijn. En dat druk bezig zijn, althans bij mijzelf op momenten, het is echt een manier om niet te moeten denken dat ik dingen kan kwijtspelen. Of dat ik het leven kan kwijtspelen. Dat ik er misschien… of gewoon niet altijd ga zijn.

[39:09] **Gaea**

Ik denk dat dat nu de enige zekerheid is die je hebt. Er is een eindigheid. En met die eindigheid moeten we leven.

[39:15] **Anthony**

Dat is echt heel griezelig.

[39:17] **Gaea**

Maar tegelijkertijd is dat denk ik ook toch wel datgene waaruit bijvoorbeeld kunst ontstaat. Uit het besef dat er een eindigheid is. Dat is toch grotendeels... Ik vind dat een interessante tegenstelling, dat het besef dat het leven eindig is, tegelijkertijd denk ik de motor is van heel veel dingen die we doen. Anderzijds, ik kan met heel veel nostalgische vreugde kijken naar een film zoals Only Lovers Left Alive. Het is eigenlijk een vampierenfilm waarin vampieren honderden jaren lang leven. En een van die vampieren zit in een geweldige crisis, omdat hij zich verveelt. En eigenlijk wil hij dood, maar doodgaan is geen optie, want hij heeft het eeuwige leven. En hij vervalt daardoor in een soort enorme lethargie. En tegelijkertijd ziet de andere vampier het als een soort eindeloos rijk van mogelijkheden om niet steeds rijker te worden, maar steeds nieuwe talen te leren, steeds nieuwe mensen te ontmoeten, steeds nieuwe boeken te lezen. Zij ziet die oneindigheid als een soort van eindeloze zelfontplooiing, terwijl hij er eigenlijk bij gaat liggen en denkt, ik ben het zo beu. En die spanning van een gedefinieerde tijd van ons bestaan is wel interessant. En ik vind het ook interessant om te zien hoe dat verandert als je ouder wordt. Ik ben vorig jaar 50 geworden. Waar ik soms licht nostalgisch naar kan terugkijken, is het gevoel dat je hebt als twintiger, dat je onsterfelijk bent en ook onoverwinnelijk. Alles kan en ik kan ook alles. Bij vijftig denk je, alles kan, maar ik moet toch eens selectief gaan nadenken over wat daarvan ik dan heel graag zou willen. En dat vind ik wel op zich, maakt mij dat gewoon veel bewuster in de dingen die ik doe. Soms moet ik eens uitrekenen, hoeveel boeken kan ik nog schrijven voor ik doodga. Het zijn er niet zo gek veel meer.

[41:30] **Anthony**

Zo kan je niet anders dan over dood aan het nadenken zijn als je denkt over wat je met je leven wilt doen.

[41:38] **Gaea**

Die twee zijn gekoppeld.

[41:40] **Anthony**

Ja, dat is best wel griezelig, denk ik. Als ik aan dood denk voor mezelf, denk ik ook aan dood voor andere mensen. Dan voel je dat er dingen zijn die ik kan kwijtspelen en die mij heel dierbaar zijn. Ik kan geld daarin ook heel leuk vinden, omdat het soms een spelletje is dat je een beetje kan afleiden.

[42:06] **Gaea**

Ik denk dat we heel erg...

[42:08] **Anthony**

Zo'n fidgetgame.

[42:09] **Gaea**

We zijn heel erg afgeleid door het model dat we hebben gebouwd. Eigenlijk wat we doen, is onszelf grotendeels bezighouden om niet in te zien dat we zullen doodgaan ooit. En dat is een manier van leven.

[42:21] **Anthony**

Het is alleen een beetje spijtig, want op een bepaald moment ga je sowieso dood en dan ga je er heel de tijd niet over nagedacht hebben dat je ook iets anders had kunnen doen dan niet denken aan het feit dat je doodgaat.

[42:31] **Gaea**

Als je het nu heel erg wil versmallen, dan zou je kunnen zeggen, kapitalisme een vorm van escapisme.

[42:36] **Anthony**

Ja, ja.

[42:37] **Gaea**

En in die zin is het ook een manier van omgaan met sterfelijkheid, zoals vroeger religies een vorm waren van omgaan met sterfelijkheid. Ik vraag me alleen af of er niet veel interessantere soorten van zingeving zijn dan de zuiver economische zingeving.

[42:52] **Anthony**

Ja, die minder pijn doen ook. Niet alleen aan jezelf, maar ook aan andere mensen.

[42:56] **Gaea**

Vooral aan andere mensen. En ik vind het interessant dat je ook zegt van: niet alleen aan jezelf. Want ik denk dat dat een besef is dat heel veel mensen niet hebben, dat het nastreven van die altijd maar weer versnellende groeilogica, eigenlijk heel vaak hen dingen afpakt in plaats van hen dingen te geven. Ik denk als je aan honderd mensen met een goedlopende carrière en een hoog inkomen zou vragen: heb je er al eens over nagedacht dat het feit dat je veel verdient, dat dat jouw dingen kost en dat dat jouw dingen afpakt? Dat heel veel mensen zodanig in die versnelling zitten dat ze dat eigenlijk ook buiten beeld houden, dat we dat ook weer liever niet zien. Meestal duurt dat tot het eerste hartinfarct en dan denken ze ja…

[43:39] **Anthony**

Dit is eigenlijk belangrijk.

[43:41] **Gaea**

Dit is een waarschuwing en misschien moet ik toch af en toe ook eens tijd doorbrengen met dit, dit, dit of dit.

[43:49] **Anthony**

Ik moet denken aan iets wat je vertelde. Ik denk dat ik het in de voorbereiding heb gelezen. Ergens een politicus die al grappend over zijn kinderen zei dat zij hem zagen als die vreemde man, die bleke man, die op zondag het vlees komt snijden. Is dat van jou?

[44:08] **Gaea**

Geen idee, maar het zou kunnen.

[44:10] **Anthony**

Zo het beeld van…

[44:11] **Gaea**

Het is in elk geval wel een beeld waar ik iets mee kan.

[44:16] **Anthony**

Het beeld van een afwezige vader en kinderen die ernaar kijken van: wie is die vreemde man die elke zondag het vlees komt snijden? Ja, ik denk bij veel mensen die heel druk zijn, dat er heel weinig tijd is voor oprechte ontmoetingen en dat die wat door het leven tsjezen zonder dat ze ooit een keer aan een tafel hebben kunnen zitten en op hun gemak praten met iemand die ze graag zien, of zelfs niet graag zien, maar gewoon...

[44:41] **Gaea**

Maar we zijn dat verleerd, hé. En dat is iets wat ik echt heb meegenomen uit reizen buiten Europa. Het ontmoeten van een ander, de ander, iemand anders en gaan zitten en een gesprek beginnen en met je volle aandacht en je volle concentratie tien minuten, een uur, vier uur in dat gesprek zijn. Gewoon omwille van de intrinsieke waarde van dat gesprek. Dat is volgens mij eigenlijk waar het over gaat. En of je dan daarbuiten auteur of CEO van een bedrijf of wat dan ook bent, dat is het moment dat je, denk ik, het dichtste komt bij wat ben je als mens. Want opnieuw, communiceren met elkaar, is denk ik waar het eigenlijk over gaat. Zo dicht mogelijk bij de kern van die ander proberen te komen en het oplossen van die existentiële menselijke eenzaamheid. Namelijk, ik ben aan het eind van mijn leven op het moment dat ik moet, letterlijk, in de ogen zien dat mijn leven eindig is, ben ik alleen. En het enige wat we doen in het hele traject dat ervoor ligt, denk ik, is proberen om die menselijke eenzaamheid die er altijd is, om die toch te overbruggen en om toch op een of andere manier ten eerste de kern van onszelf te vinden, want zeker wij als westerse en hedendaagse mens zijn die connectie denk ik heel erg kwijt met wie ben ik, wat voel ik. En dan die essentie van dit ben ik, van die heel even te laten resoneren met de essentie van iemand anders. Dat korte tegen elkaar tinkelen van die twee dingetjes. En dat is volgens mij de essentie waarom het gaat in het leven. En dat is, denk ik, in alles wat ik doe, wat ik zoek. Die essentiële, korte communicatie waarbij je elkaar echt raakt. En dat blijven zoeken naar hoe dicht kan ik bij de ander komen.

[46:50] Muzikaal intermezzo

[46:50] **Gaea**

Ik geef best veel lezingen op scholen in alle mogelijke afdelingen en in alle mogelijke, meestal wel 17-18 jarigen, maar in alle mogelijk soorten scholen en opleidingen. Dat heel veel van die jongeren zelf de smartphone percipiëren als een probleem en niet meer als een voordeel. Maar wel vanuit een hulpvraag, wel vanuit een: help ons hier van af. Wij voelen dit aan als een verslaving, wij voelen dit aan als een beperking, wij voelen dit aan als een sociaal gevaar op allerlei manieren, als een aantasting van onze privacy, als een aantasting van onze tijd, als een aantasting van ons concentratievermogen. Help! Dus ik denk als we jongeren willen wapenen tegen de aandacht die zo'n smartphone opeist, die ons eigenlijk

verder van elkaar wegbrengt en heel die sociale cohesie ondermijnt, dat het begint bij opnieuw een concentratiespanne opbouwen, opnieuw focus leren opbouwen. Opnieuw leren van: dit is de ruimte die van mij is, waarin ik bij mezelf kom en mij bezighoud met wat ik belangrijk vind. En dat er hier buiten 150.000 TikTok-filmpjes langsklingelen en een heleboel WhatsApps en sociale druk en mensen die dit en dat van mij willen... So what? Ik ben nu hier.

[48:12] **Anthony**

Ja. Daarvoor moet ik hem niet meenemen, om dat te voelen. En als ik hem niet meeneem... Ik schrijf meestal in een koffiebar. Ik schrijf ook niet op een laptop, maar op een oude machine die geheugen heeft om tekst bij te houden. Dus ik heb ook geen mails, terwijl ik dat aan het doen ben. Ik heb ook mijn telefoon niet mee. Dat voelt een beetje zoals hoe je beschrijft dat het is om op reis te gaan voor lange perioden. Zeven maanden weg en dat je de relativiteit voelt van alles wat je een dag eerder nog als hyperbelangrijk beschouwt. Het ligt nog maar thuis en je wandelt buiten. Er gebeurt niks. Het was precies toch niet zo dringend. En je komt thuis en je kijkt en ook... Er is effectief niks gebeurd. En dat had ik anders, zeker doorheen de dag, honderd keer gecheckt om te zien op het einde van de dag dat er eigenlijk gewoon die honderd keer niks gebeurd was geweest. Waar ik toch naar heb gekeken.

[49:17] **Gaea**

Of er is niets gebeurd of er is wel iets gebeurd en ook dat heeft zich weer opgelost op een of andere manier. Vind je dat zelf niet waanzinnig hoe sterk we onszelf als mens artificieel moeten bedenken of moeten beschermen tegen iets wat we onszelf hebben aangedaan? Dat is toch weer zoiets waarvan je denkt, maar hoe dom kun je als diersoort zijn dat je je eigen leven in die mate volkomen onmogelijk... Als diersoort vind ik ons echt van een onwaarschijnlijke dommigheid. We zijn erin geslaagd onze volledige voedselketen te vergiftigen en we staan er nu op te kijken zoals een hond op een zieke koe van: oh dat is raar, maar dat komt precies toch allemaal niet zo gezond. We zijn erin geslaagd onze eigen mentale omgeving volkomen te vervuilen. En nu zijn we bezig met het optrekken van allerlei artificiële beschermingsmechanismen om onszelf tegen onszelf te beschermen. En dan denk ik... Jongens, toch.

[50:11] **Anthony**

Ja, ik vind dat... Ik heb goede dagen en slechte dagen. En op de slechte dagen loop ik rond en kan ik echt denken... kan ik echt denken, ik haat ons zo hard en zo intens. En niet gewoon in abstractie, de mens, maar ook de concrete mens, kan ik daar echt wel last van hebben. En andere momenten zie je meer die incentives en hoe die systemen werken en hoe we verleid worden om en dan al die nuances ervan. Het enige wat ik daarin voel, zelf, over die binnenruimte waar je over spreekt, wat wil ik daarmee doen, of wat is mijn ethiek daarin? Ik wil schoonheid toevoegen aan de wereld. Dus als ik een boosheid of een

lelijkheid voel, ik wil daar iets mee... Ik wil niet gewoon boos zijn. Ik wil wel liefde toevoegen. Netto.

[51:19] **Gaea**

Gelukkig zijn we, en dat is iets waar kunst dan ook weer in speelt, en waar ik me dan ook weer heel erg aan kan vasthouden, we zijn ook een fantastisch wezen. De spelende mens op zich, en wat we in ons spel allemaal aan wél fantastische dingen in de wereld zetten, is eigenlijk ook wonderschoon. En dat is iets waar ik toch altijd weer terug probeer naar te kijken op momenten dat je denkt van, eigenlijk, je kunt zo drie kranten open doen en naar het nieuws kijken en dan denken van, er zijn nog twee oplossingen, een soort van totale anarchie of een soort van absoluut hedonisme, maar de wereld is om zeep. Als je dan toch nog iets van licht zoekt, dat je dan toch nog in die menselijke verbeelding voorbeelden kan vinden, dingen kan vinden waarvan je denkt van: het is zo mooi, zo bijzonder, zo geweldig dat dat toch een tegengewicht kan bieden. Het enige wat ik me altijd afvraag is waarom steken we als soort zo veel energie, zo veel collectieve energie in het alsmaar verder uitwerken van een aantal zeer nefaste ideeën En willen we zo weinig middelen en zo weinig collectieve energie steken in het maken van, inderdaad, wat jij dan zegt van, ik wil iets mooier maken. We zouden in een zoveel betere, mooiere, interessantere, boeiendere, voedendere wereld kunnen leven en dat is gewoon een keuze. En op een of andere manier weigeren we te zien dat de wereld waarin we leven een keuze is.

[52:59] **Anthony**

Ja of… Of is er een hele groep mensen die wel mee ziet dat het een keuze is, maar die iets anders kiezen dan dat jij kiest of dat ik kies. En die met schoner iets anders bedoelen dan dat wij met schoner bedoelen en die met voedender iets anders bedoelen dan dat wij met voedender bedoelen. Of die met waardevol iets anders bedoelen dan wij daarmee bedoelen. En zijn we daar gewoon echt, ben ik het op dit moment, om het concreet te maken, met heel veel mensen, met steeds meer, fundamenteel oneens over wat een waardevol mensenleven is.

[53:48] **Gaea**

Ja, en ik denk dat mijn essentieel humanistisch optimisme dan toch zegt, eigenlijk is de groep mensen die het niet goed voorheeft met de invulling van het begrip beter, rijker enzovoort, eigenlijk is die groep niet zo groot.

[54:07] **Anthony**

Maar ik bedoel wel niet dat ze het er niet goed mee voor hebben. Ik bedoel echt dat ze... Dus niet zo van... Ik heb er baat bij de andere mensen, maar die echt voor zichzelf... Die echt zelf vinden van: dat is voor mij waardevoller.

[54:25] **Gaea**

Zelfs dan denk ik dat de groep die het ideologisch op zo'n manier, bewust ideologisch, invult als dit vind ik waardevol, dat die helemaal niet zo groot is. Ik denk alleen dat die zeer veel invloed heeft.

[54:39] **Anthony**

Ja, je bedoelt dat veel mensen zonder na te denken daarmee instemmen, zonder dat ze het eigenlijk actief bevragen.

[54:46] **Gaea**

Veel mensen hebben zich nog nooit afgevraagd of dat eigenlijk het leven is dat ze willen hebben.

[54:51] **Anthony**

Dat vind ik wel een heel deprimerende gedachte.

[54:55] **Gaea**

Eigenlijk is dat een heel optimistische gedachte, want als er een heel klein percentage van gestoorde...

[54:59] **Anthony**

Er is rek.

[55:01] **Gaea**

Als het een percentage van gestoorde sekteleiders is waar we tegenop moeten, dan kun je heel veel mensen misschien terug bij hun volle verstand krijgen. En ik zie het toch nog altijd liever zo dat een soort... We zitten vast en ik vind wel dat je dat op politiek niveau nu bijvoorbeeld heel sterk ziet in wat er zich op geopolitieke schaal afspeelt. Er is een soort bully logic. We zitten met een aantal schoolground bullies en gek genoeg is een heel groot stuk van de wereld bereid om mee in die logica te stappen. In de plaats van gewoon te denken, met u spelen we niet meer. En bovendien, dit spelletje vinden we ook geen interessant spel. En hier trekken we een lijn. En ik vind het veel geruststellender om te denken, je zit eigenlijk gewoon met 1%, 5%, misschien zelfs 10% mensen die het ideologisch werkelijk zo zien. En dan een klein percentage dat denkt, nee, hier wil ik niet aan

meedoen. En daartussen een grote groep die zich in beide richtingen zou kunnen bewegen, wat ongeveer ook de kiesuitslag is die we deze dagen op heel veel plaatsen zien. Dan te denken, nee, de meerderheid van de mensen is overtuigd kapitalist. Ik ben er niet zo zeker van. Misschien is dat heel naïef. Maar dat is mijn enige hoopvolle manier om nog naar de wereld te kijken. Want als je denkt dat de meerderheid van de mensen overtuigd is dat het roofbouwkapitalisme waarin we leven het ware geloof is, dan ziet het er heel slecht uit. Want dan is je kans op systeemverandering quasi nul.

[56:32] **Anthony**

Ik denk niet dat ze het roofbouwkapitalisme, maar wel de individuele voordelen... Zo voelen ze dan, want daar hebben we het daarnet over gehad, dat er naar heel veel nadelen, ook persoonlijke nadelen, niet gekeken wordt. Dat dat buiten beeld gehouden wordt. Maar zo de... Ja, de weerzin om het persoonlijk met iets minder te doen. En daarmee eigenlijk toch wel bewust een voorvechter van kapitalisme te zijn. Ook al gaat het maar om die persoonlijke afweging van meer of minder? Meer. En daardoor… Dan heb ik toch het gevoel dat dat bij veel mensen een bewuste... Dat echt als er gestemd wordt, dat dat een bang volk is dat schrik heeft om te verliezen en stemt op wat ze maar moeten stemmen om enigszins te kunnen geloven dat ze niet gaan moeten afgeven. En dat dat echt wel een heel egoïstische... Dat heel veel mensen heel egoïstisch stemmen en heel... bewust egoïstisch stemmen. Het is niet dat je vandaag de dag niet kunt weten welke gevolgen kapitalisme heeft. Het is niet dat je vandaag de dag niet kunt weten dat grenzen mensen vermoorden. Als in, letterlijk. Het is niet dat je niet kunt weten dat racisme of politiegeweld mensen letterlijk vermoorden. Je weet het allemaal.

[58:13] **Gaea**

Ja, wel, ik weet het zo niet.

[58:15] **Anthony**

Maar je leest de krant, het staat er letterlijk in. Maar je kiest om er niet naar te kijken, omdat je het belangrijker vindt dat jij je auto en je huis en je zonnepanelen hebt, eerder dan dat er iemand aan de grenzen sterft in een bootje.

[58:30] **Gaea**

Nee, want we hebben, en in die zin hebben we denk ik een soort copingmechanisme ontwikkeld als soort. We hebben, denk ik, een soort scheidingswand in ons hoofd gezet, waardoor we het ene en het andere nooit naast elkaar zetten. Ik denk, als je nu heel veel mensen een stemformulier zou geven, en daarop zouden zetten, wil je een tweede auto of wil je dat je kleinkind nog een toekomst heeft, dat je heel weinig mensen gaat vinden die daarop de tweede auto aanvinken. Alleen stellen we vragen nooit op die manier. We zetten een abstractie tegenover een concreet voordeel. Klimaatopwarming of op vakantie? Op

vakantie, want ik heb daar goesting in. Het andere is een abstract, niet ingevuld begrip. Toen ik vorig jaar door Pakistan reed met de motor, kwam er ongeveer in elk dorp waar we langs reden een stuk van een berg naar beneden. Zichtbaar onmiddellijk gevolg van klimaatopwarming. Half dorp weggespoeld, niet abstract, het valt letterlijk op je hoofd. We hebben elke dag onze route moeten verleggen omdat er een stuk baan was weggespoeld, een flash flood naar beneden was gekomen, een aardverschuiving was, een half dorp was weggespoeld. Alle mensen waarmee wij gepraat hebben tijdens die reis, in elk van die gesprekken was dat het eerste onderwerp. En was dat een zeer acuut, reëel onderwerp. Omdat het concreet is. Omdat het niet langer iets is wat theoretisch ver weg... Dus we zijn gewoon een heel schizofrene diersoort. We zien gewoon, dit is mijn onmiddellijke voordeel en ik denk niet verder dan dat, hoewel ik weet dat er hier, maar ik wil dat dit een blinde vlek is, dus we hebben een soort pantser opgebouwd waardoor al die dingen niet binnenkomen. We doen dat ook met oorlog, we doen dat ook met wat er gebeurt in Gaza, we doen dat ook met wat er gebeurt in Oekraïne, we doen dat met al die dingen. We zien al die beelden op televisie en niets daarvan komt binnen. Want als al die dingen echt zouden binnenkomen, als we het echt zouden weten, en met weten bedoel ik dan het fysiek voelen en niet het weten ergens hier in een abstractie, dan zou niemand van ons nog op een normale manier kunnen ademhalen. Dus er is die soort afwering van, ja, ik weet het, het gaat niet goed met de wereld en wat eten we als dessert? Ik doe dat ook een stuk, want anders zou ik hier ook niet kunnen zitten en ademhalen. En ik denk dat het mooie aan fictie is dat je net wél voorbij dat pantser komt, want doordat je je lezer niet van buitenaf naar een nieuwsbericht laat kijken, maar door de ogen van een personage, vanuit een gevoel, vanuit empathie, opnieuw laat connecteren met wat voel ik in deze situatie, komt dat wel binnen en schuurt dat wel. Dus ik denk dat we daar als kunstenaar een rol kunnen spelen, omdat je mensen terug kunt echt iets laten voelen en hopelijk echt laten bevragen van, is dit wat ik wil? En ik denk dat heel veel van die kiezers die bewust kiezen voor, meer voor mij, dat eigenlijk helemaal niet zo bewust doen, maar vanuit een aangeleerd discours dat het persoonlijke heel duidelijk naar voren haalt en het abstracte naar de achtergrond duwt. Want als het andere waar zou zijn, en mensen echt heel bewust daarvoor zouden kiezen, of vanuit een overlevingsinstinct, dan is het bijna iets dierlijks. Dan is het gewoon, we zetten vijf muizen met één nootje in een bak en we kijken wat er gebeurt. En ik heb net een iets optimistischer mensbeeld dan te denken dat het alleen maar dat is. Alhoewel, op het moment dat ik het zeg… Nee, ik weet niet of ik optimistisch ben.

[01:02:18] **Anthony**

Soms. Je hebt goede dagen en slechte dagen.

[01:02:21] **Gaea**

Ik heb goede dagen en slechte dagen.

[01:02:24] Muzikaal intermezzo

[01:02:37] **Anthony**

Ik had onlangs met… Een vakbondsman heeft hier gezeten en daar heb ik mee gesproken omdat ik heel vaak aan het zagen ben over de vakbond. En die had zelf gezegd van, misschien moet ik eens afkomen. En ik dacht, oké dan. Dan kan ik een keer tegen u zagen en wie weet, wat komt er. Het ging over pensioenen en ik zei dat ik daar niet meer in geloof, dat er tegen de tijd dat ik dat nodig zal hebben, nog zal bestaan, een collectief pensioen. Dat ik de neiging voel om daar oplossingen voor te bedenken en nu te zien, hoe kan ik nu meer verdienen om dat ergens te parkeren, zodat op het moment dat ik het nodig heb, het er wel is. Dus dat ik niet meer reken op de groep, maar denk, ik ga het zelf moeten… niet altijd, ik heb het een beetje op flessen getrokken om de sfeer te houden, maar vaak wel. En hij was het daar niet mee eens, maar hij maakte mij ook duidelijk dat door er zo over te denken dat ik het ook realistischer maakte dat dat het in de toekomst zal worden.

[01:03:42] **Gaea**

Oké. Omdat je deel uitmaakt van... Ja.

[01:03:45] **Anthony**

Hoe meer mensen zoals mij beslissen van, ik kan niet meer rekenen op de groep, dus ik zorg alleen maar voor mezelf, zodat ik in ieder geval... Hoe minder je effectief kunt rekenen op de groep, hoe meer dat het effectief zo zal zijn dat wie niet voor zichzelf zorgt, er alleen voor zal staan. En daarin... Denk ik, als we vertellen over de goede en de slechte dagen... Ik denk, ja... De goede dagen hebben in ieder geval als voordeel dat ze niet die dynamiek in gang steken, waarbij je pessimistische blik op de mensheid, de mensheid misschien effectief lelijker maakt dan dat ze is.

[01:04:22] **Gaea**

Ja, de slechte dagen zijn de dagen waarop ik zeg: ik zou ook in Thailand in een hangmat kunnen gaan liggen met een boek en denken, foert, los het zelf op.

[01:04:30] **Anthony**

Ja, en dan zit je niet hier met veel vuur je punt te verdedigen.

[01:04:34] **Gaea**

En dan houdt het gesprek op.

[01:04:35] **Anthony**

En dan stopt het ook wel, ja.

[01:04:37] **Gaea**

Terwijl dat dat inderdaad een mogelijkheid is. Dat is om het nu toch weer terug over privilege...

[01:04:43] **Tom**

Met zo'n goed verkopend boek.

[01:04:44] **Gaea**

Nee, omdat we Thailand en een heleboel andere landen in die mate economisch uitbuiten, dat met het gemiddelde Europese inkomen, dat je het daar best kunt uitzingen tot je pensioen, als je het een beetje handig aanpakt. Zeker als je af en toe hier nog iets van werk doet. Wat ik ook weer iets heel bizar vind. Omdat je dan een soort geopolitieke-economische logica in je voordeel uitbuit en denkt, in om het even welk van deze lage loonlanden kan ik eigenlijk nog steeds een koloniaal prinsheerlijk laptopleven leiden.

[01:05:15] **Anthony**

Als een persoonlijke multinational.

[01:05:17] **Gaea**

Ja. En er zijn dagen waarop je inderdaad denkt, als je het allemaal aan dit tempo om zeep wil helpen, feel free. Maar het past niet bij mijn gevoel van mens zijn om te denken, we kunnen dit gesprek nu stoppen. Ik stop niet graag gesprekken. En ik voel nog altijd dat het misschien ten dele de zin van mijn bestaan als mens in deze eindige periode is om in het gesprek te blijven. En dat is waar jij zegt, we moeten wel deel blijven van die groep om op de groep te kunnen rekenen. Als we met z'n allen uit de groep stappen, ja dan is het inderdaad afgelopen met de groep. E de politieke machteloosheid of inertie die heel veel mensen voelen, leidt ertoe dat ze electoraal uit de groep stappen. Maar we moeten wel in het gesprek blijven. En in het gesprek dat zich bevindt, om het even waar, ik ben wat dat betreft al heel flexibel geworden, in het democratische midden. Daar waar we tenminste nog als idee delen dat het model waarin we willen leven een democratie is. En dat electorale midden, dat op dit moment quasi leeg is, want zich helemaal aan de rechterzijde bevindt, zouden we eigenlijk het liefst van al een groot stuk terug naar het midden moeten sleuren, zodanig dat we dat democratisch model kunnen beschermen en van daaruit eens kunnen kijken van: wat willen we nu collectief met z'n allen. En daar vind ik het zo bizar, maar soms vind ik het zo verfrissend om met drie of vijfjarigen te praten, omdat die gewoon zoveel

helderder denken. De gemiddelde driejarige kan u echt uitleggen dat als je een soort eindige bal hebt en je organiseert daarop een oneindige groei, dat op een gegeven moment dat er toch een probleem ontstaat, want het is dan op. Ook dat is iets wat we niet schijnen te begrijpen. Want we kleden dat dan in in allerlei... We ontwikkelen modellen om de ongelooflijke eenvoud van het probleem niet te hoeven zien. En soms denk ik, misschien moeten we allemaal weer drie durven zijn en denken, nee, dat gaat niet marcheren.

[01:07:23] **Anthony**

Zolang dat wij er nog zijn, misschien net wel.

[01:07:27] **Gaea**

Ja, zelfs niet.

[01:07:30] **Anthony**

Of ik wil niet degene zijn die dat zegt, tegen andere mensen. Ik wil niet degene zijn die dat vertelt.

[01:07:36] **Gaea**

Maar misschien moeten we dat ook wel vaker in een eerlijk discours durven meenemen. Want zelfs het “het zal mijn tijd wel duren”, wat we dan als boutade gebruiken om elk van die gesprekken dood te slaan, zelfs daar ben ik niet meer zo zeker van. En dan heb ik nog de ontzettende luxe positie om geen kinderen te hebben en dus niet te moeten denken of het hun tijd nog wel zal duren en die van de generatie daarna. Voor mij stopt het in theorie bij mij als ik de collectieve verantwoordelijkheid niet ruimer wil zien dan dat. En zelfs dan denk ik, mwa. want ik voel toch wel heel concrete, tastbare veranderingen, steeds meer.

[01:08:18] **Anthony**

Ja, ik denk gewoon al de zomer hier, dat dat echt... Ik denk dat die muur waar je daarnet over sprak, om het abstracte buiten te houden uit je concrete leven, ik denk dat zo met de temperaturen hier, had ik echt het gevoel bij veel mensen dat er barstjes in die muur kwamen en dat dat abstracte echt wel binnen sijpelde in het concrete en dat ze het begonnen mee te maken en begonnen te voelen dat er iets aan de hand is.

[01:08:49] **Gaea**

Ja, laat ons hopen, want dat zijn dan de momenten dat ik het verbeeldingsvermogen van de mens dan weer net een iets minder positieve eigenschap zie. We kunnen die muren

ontzettend snel weer dichtpleisteren. En hier waren het barstjes. Als het bosbranden worden, dan worden het scheuren. Als het, zoals in Pakistan, rotsblokken van de grootte van een vrachtwagen zijn, dan is in één seconde tijd je huis weg en alles wat er daarbij hoort. Dus die barsten zullen gaandeweg ook hier wel groter worden. Maar dan nog, we zijn zo goed in het ontkennen van de werkelijkheid.

[01:09:25] **Anthony**

Het is goed dat iemand die fictie schrijft dat als zo'n soort kritiek geeft.

[01:09:31] **Gaea**

Ik denk soms... Maar daar is altijd de vraag van: wat is waar? En ik denk dat fictie in zekere zin soms een essentiële waarheid dichter kan benaderen of duidelijker kan tonen dan journalistiek. Ik heb lang als journalist gewerkt en een van mijn grootste ontgoochelingen als journalist is: je kunt de meest boeiende, de meest gruwelijke, de meest vreselijke verhalen, zeer nauwgezet researchen, vastleggen, documenteren, heel zorgvuldig, elk woord, elk adjectief kiezen, de perfecte foto, het verhaal, helemaal zo vertellen. En mensen trekken gewoon intern hun blaffeturen dicht en denken, ik weet het, maar ik wil het niet zien. Want ik kan het niet verdragen. En wat fictie doet, is een soort breekijzer onder die rolluiken steken en zeggen, het kan me niet schelen dat je het niet kunt verdragen, ik wil dat je het ziet. Bijvoorbeeld Trofee, was daar een goed voorbeeld van. Niemand wil een boek lezen over jacht. Eigenlijk willen ook heel veel mensen geen boek lezen over hoeveel koloniale achterliggende clichés en vooroordelen nog in elk van ons zitten. En we willen er liefst ook niet over nadenken, want dat heeft consequenties. Dus je moet een manier vinden om je lezer toch mee te pakken in iets wat hij eigenlijk niet wil. En die spanning vind ik heel boeiend, omdat dat is wat schrijven voor mij spannend maakt. Hoe kan ik u doen nadenken over iets wat je niet over wil nadenken, of niet van weet dat je erover wil nadenken? En u toch zo diep meepakken in een wereld en in een verhaal, dat je in weerwil van uzelf, toch tot het einde van de reis meeloopt. En als dat lukt, dan is voor mij een boek gelukt.

[01:11:20] **Anthony**

Ja, daar snap ik wel dat je zegt dat je ontgoocheld bent, een stukje, in de journalistiek. En dat je in fictie daar meer de... Ik vind dat ook grappige benamingen. Non-fictie en fictie. Je moet eens in de non-fictie-sectie, wat daar allemaal staat. Ja, dat dat non-fictie heet, als in: dat is dan non-fictie, dus niet niet-waar, maar waar. Niet uitgevonden, maar echt. Dan moet je zien wat daar allemaal staat. Dat is echt niet niet-echt, hé.

[01:11:58] **Gaea**

Ik denk dat het een andere manier is van vertellen, of een andere manier van kijken naar de werkelijkheid, waarbij je, denk ik, met inbegrip van de feiten probeert te kijken naar het wezenlijke dat erachter zit. Maar we leven in een wereld waarin we het niet langer eens zijn

over de feiten. Fictie heeft als groot voordeel, en dat vind ik stiekem een van de grootste privileges alweer aan schrijver zijn, is dat je als auteur kan beslissen wat de feiten zijn. Als ik zeg, er staan 20.000 olifanten in Berlijn…

[01:12:33] **Anthony**

Ik vond het ook heel leuk dat je dat niet hebt proberen op een andere manier uit te leggen dan dat het magie was.

[01:12:39] **Gaea**

Ja, veel lezers worden er heel zenuwachtig van. Maar ik dacht, nee, dat is net de essentie van dat ding. Ze zijn er. Omdat ik het beslis. En het spannende daaraan is dat het mensen zodanig uit hun focus brengt dat ze op een veel openere manier gaan nadenken over alle andere dingen. Want als je zegt: ik ga een boek schrijven over klimaat of over vluchtelingen of over kapitalisme, dan ga je direct... Iedereen schiet in een kanaal van: dit denk ik daarover. En overtuig mij maar eens van het tegendeel. Je zegt van, ik ga een boek schrijven over 20.000 olifanten in Berlijn. Niemand heeft er ooit al over nagedacht wat daar mogelijkerwijze een antwoord op zou zijn. Dus mensen zijn kort uit evenwicht. En ik vind de mens op zijn aller interessantst op het moment dat hij uit evenwicht is. Wat dat betreft ben ik een grote Pina Bausch liefhebber. Zo het wankelmoment is het interessantste moment. Omdat dat elke andere beweging mogelijk maakt. Zolang je niet even kort wankelt, lig je op koers. Dat is een wet uit de fysica, maar dat geldt ook voor denken. Als je in een bepaalde richting onderweg bent, is het heel moeilijk van die te veranderen. Als je ergens in een beweging komt waarin die richting onzeker wordt, dan wil dat zeggen dat je plots in elke richting kan bewegen. En dat is, denk ik, dat is de oplossing voor dat denkpatroon waarin we vastzitten. Als het u lukt om mensen aan het wankelen te brengen, dan kan alles gebeuren. En dat is het mooiste moment, maar tegelijkertijd is dat het allergevaarlijkste moment. Want dan denk ik altijd bijvoorbeeld aan de Iraanse revolutie. Je brengt iets aan het wankelen. En onmiddellijk kan het in elke richting. En daar is het in een heel onfortuinlijke richting gekipt op dat moment. En dat is denk ik ook waar we nu politiek een stuk naartoe gaan. We bevinden ons steeds dichter bij een kantelpunt waar je voelt dat een oude orde uit balans geraakt. En altijd heb je dan het risico dat om het even welk totalitair vangnet of welke totalitaire rattenvanger er in slaagt om die beweging naar zich toe te zuigen. Terwijl je die beweging, dat verstoorde wankelen, zou zich ook in een heel andere richting kunnen bewegen. En daarom zijn dat soort momenten heel interessant. Alleen, als je naar de loop van de geschiedenis kijkt, traditioneel heeft de munt de neiging op de foute kant te vallen. Dus dan denk ik, het boeiende zou kunnen zijn om nu allemaal mee te duwen om die naar de goede kant te doen kippen.